

## ТОҲИР МАЛИК ПУБЛИЦИСТИКАСИНИНГ НУТҚ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТУТГАН ЎРНИ

Файзуллаев Б., Доцент., Жиззах ДПИ.,  
Музаффарова.Х.Н. ўқитувчи Жиззах ДПИ

Маълумки, тилда мавжуд бўлган турли хил услубий ёки синтактик воситаларнинг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилганда, аввало, уларнинг нутқнинг қайси кўриниши учун хосланганлиги, қўлланилиш даражаси, эмоционал-экспрессивлиги ҳисобга олинади. Нутқнинг турли кўринишларига оид матнлар синтаксисини ўрганиш маълум услубга хос қурилмаларни, шунингдек, матн муаллифи тили ва услубига доир хусусиятларни аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Адабий тил «умумхалқ тилининг ишланган, сайқал берилган, маълум нормага солинган, халқнинг турли маданий эҳтиёжларига хизмат қилувчи формаси» ҳисобланади. Белгилаб қўйилган мезонлар асосида оғзаки ёки ёзма нутқни шакллантириш, адабий тил талабларига жавоб берувчи маданий нутқни яратиш сўзловчи ёки ёзувчидан тилнинг грамматик қурилишини, қонун-қоидаларини яхши билишни ва лисоний бирликларнинг турли маъно нозикликларини ифодалаш имкониятларидан фойдаланиш маҳоратини талаб этади. Тил бирликларини тўғри танлай билиш ва қўллаш имконияти ҳар бир ижодкорда турлича намоён бўлади.

Ёзувчи Тоҳир Маликнинг публицистик асарлари жамият ижтимоий ҳаётининг энг долзарб муаммоларини кўтариб чиққанлиги, ифода-тасвир воситаларига бойлиги, таъсирчанлиги билан ажралиб туради.

Ёзувчи асарларининг синтактик жиҳатдан ўзига хослиги мақолани номлашида ҳам кўринади. Маълумки, сарлавҳа қуйидаги вазифаларни бажаради: 1) мақолани номлаш; 2) мақоланинг мазмунини билдириш; 3) рекламалилик. Масалан: «Мен танлаган йўл», «Пойдевор», «Ёзувчи ва жамият», «Сўз қадри», «Авлодлар ҳукми», «Дунёқараш» каби сўз ва сўз бирикмаси - сарлавҳалар мақолани номлашдан ташқари ўқувчи эътиборини жалб этиш, мақола мазмуни билан танишишга қизиқтириш, таъсирчанликни таъминлаш, рекламалилик каби бир қатор вазифаларни ҳам бажармоқда.

Тоҳир Малик публицистик асарларининг айрим синтактик хусусиятлари қуйидаги ҳолларда аниқ кўзга ташланади:

Ёзувчи публицистик асарлари диалогик характерда бўлиб, журналист саволлари ва муаллиф жавобларидан иборат. Масалан: *Сизнингча бола тарбиясига ким устароқ? Бобо-бувиларми ёки ота-оналар?, — Сизнингча 21 асрда 20 ёшга кирган ўғил-қизларда қандай сифатлар кўп учраяпти? Ижобийми ёки салбийми?, Бугунги ҳаётингиз, оилангиз ҳақида ҳам билсак? Ўз ҳаётингизда ҳам росмана гаройиб ҳодиса рўй берганми?* (Т.Малик) каби ҳаётнинг маиший томонлари, ёзувчининг турмуш тарзи билан боғлиқ сўроқ гаплар кўп қўлланилган. Диалогнинг бу шакли, асосан, публицистик матнларга хос бўлиб, у журналист коммуникатив мақсадининг амалга ошишига хизмат қилиб, ўқувчининг эътиборини жалб этиш вазифасини бажаради.

Бундан ташқари диалогик нутқда сўроқ гаплардан ҳам унимли фойдаланган, суроқ гапларда суҳбатдош сўзловчининг сўроғига жавоб беришга, унга ўз муносабатини билдиришга ундалади улар қўйидагича ифодаланган:

-Болалигингизда қандан ўйинлар ўйнагансиз?

-Бирон нимадан нарозилигингиз ҳам борми?

-Шунинг учун айрим манзараларни шафқатсизлик билан тасверлаганмисиз?

Ёзувчи публицистикасида уюшиқ бўлакли гаплар ҳам кенг қўлланилган. Гапларда уюшиқ бўлақлар белгили ёки белгисиз шаклларда қўлланилган. Бу ҳолатларда ҳам маълум бир услубий мақсад кўзда тутилган. Масалан, қуйидаги гапда грамматик кўрсаткич бўлган тушум келишиги қўшимчасининг уюшиқ бўлақларнинг охиригисига қўшилиши умумийлик мазмунини ифодалаган: *Ота-онаси, оила аъзолари, қариндошлари, қўшилари, ҳамкасбларини* ранжитиб юрган одам беш вақт намоз ўқиб қўйгани учун Худонинг розилигига етиша олармикин?

Ҳар бир уюшиқ бўлакнинг грамматик кўрсаткич олган ҳолда ишлатилиши гапда ифодаланаётган мазмунни янада кучайтиришга хизмат қилади: Бола туғилгунича ўзаро *ҳурматни, озодаликни* касб қилиб олишлари керак. Бир-бирларига *бақирмасликни, гап қайтармасликни, бировларни гийбат қилмасликни* ўрганиб олишлари керак. Агар ўрганмасалар, фарзандлари қайсар бўлса, гап қайтарса, бақирса, буюрилган ишни бажармаса айбни ўзларидан қидирсинлар.

Гап бўлақларининг уюшган тарзда қўлланиши гапда ифодаланаётган фикрларни янада бўрттириб тасвирлашга, шунингдек, таъсирчанликни оширишга, матнга публицистик руҳ бағишлашга хизмат қилади. Масалан, публицистик матнларда ундов гапларнинг уюшиқ тарзда қўлланиши фикрни таъсирчан ифодалашга хизмат қилган: *«Навоий бобом!»* ёки *«Бобур бобом!»* деб лоф урганимиз билан уларнинг ижодидан бебаҳра бўлсак уят эмасми? Тасаввур қилинг, шундай даврага ёзувчи келди. Зиёфатда ичиб, маст булиб олиб, оёғини дастурхонга узатганича оғзига келган гапларни вайсай бошлади. Аллоҳ сақласин!” , “Эҳтимол «аҳмоқ» дегандирлар. Баъзи оналарга ўхшаб: *«Балогинага учра!»*, *«Қўлинг синсин!»*, *«Башаранг қурсин!»* деган лаънатлар онамизнинг тилларидан сира учмаган. Шундайлардан бўлишдан Худо асрасин!”

Муаллиф томонидан қўлланган *«Қозонга яқин юрсанг — қораси юқади»*, *«Ўғри қариса сўфи булар...»* , *«Оч қорним — тинч қулогим»* каби мақоллар публицистик эмоционал-экспрессивлигини оширишга хизмат қилади.

Кириш сўзли гаплар ёзувчи индивидуал услубининг ўзига хослигини кўрсатишга хизмат қилган. Мисоллар:

-Шубҳасиз, Ватанга муҳаббат тушунчасини икки равишда урганиш мумкин.

-Тўғри, мадҳ этмоқ ҳам лозим, аммо бу бир заррадир холос.

-Ҳар қандай асардаги воқеаларнинг, албатта, қандайдир ҳаётий асослари бўлади.

- Хуллас, дилимиздаги диёнат бизларни шунга даъват этади.

Каби.

Тоҳир Малик публицистикаси матнларида ёйиқ содда гапларнинг қўлланиш даражаси қўшма гапларга нисбатан анча юқори. Бундай матнларда қўшма гапларнинг тенг ва тобе таркибли турлари кўп қўлланилиб, улар биринчи қисмлар ёки иккинчи қисмлари бир таркибли гаплардан иборат бўлганда матнда ўқувчига маълум бир воқеа-ҳодисалар тўғрисида ахборот етказиш, таъкидлаш, воқеаларнинг кетма-кет амалга ошиши, хулосалаш, урғу бериш, ундаш, изоҳлаш, қатъийлик, эслатиш каби қатор маъно муносабатлари ифодаланади.

Хуллас, Тоҳир Малик жамият ва табиатда бўлаётган ҳар бир ўзгариш, ҳар бир ҳодисанинг зукко кузатувчиси сифатида адабий тилимизнинг нозик қирраларини англай олган ва тилдаги ҳар бир бирликни услубий восита сифатида қўллай олган моҳир сўз санъаткоридир. Ёзувчининг публицистик асарлари матнини лингвостилистик жиҳатдан тадқиқ этиш, адибнинг индивидуал услуби, адабий тил воситаларидан фойдаланиш маҳорати тўғрисида муайян хулосаларга келишга имкон беради.